

Boér Máté

VETERUM ROMANORUM SCRIPTA – KOVÁSZNAI SÁNDOR KOMÉDIAFORDÍTÁSÁIRÓL

Elöl-járó beszéd

Az 1782-es *Két komédia, mellyek közül az egyik Plautusból, a másik Terentiusból fordítottatott Magyarra*, Kovásznai Sándor kis számú még életében nyomtatásban is megjelent munkájának egyike; a kötet Plautus *Mostellariájának* és Terentius *Andriájának* első magyar nyelvű fordítását tartalmazza (és nem mellesleg az első olyan teljes szövegű magyar Plautus és Terentius komédiafordítást, amelyről tudunk¹). A továbbiakban ezen kötet, illetve a kötetbe foglalt három szöveg (a két drámaf fordítás és a kötet előszava) a Kovásznai-életművön belül elfoglalt helyének és súlyának kijelölésére teszek egy kísérletet.

1. A Nagy György-hipotézis

Kocziány László kiemelt jelentőséget tulajdonít Kovásznai két drámaf fordításának, annak ellenére, hogy maguknak a fordításszövegeknek a minőségével kapcsolatos véleménye meglehetősen lesújtó. Kocziány számára a *Két komédia* elsősorban azért fontos, mivel a mű létrejöttét olyan események kontextusába próbálja illeszteni, mely események álláspontja szerint döntő ráhatást gyakorolhattak Kovásznai kései pályájának alakulására. Kocziány úgy véli, az időződő „Kovásznai körül (...) kialakuló légkör: feljelentése Szebenbe, elhidegítése Teleki Sámuel től, tanítványai ellene való uszítása, katedrájának elvétele – lehet – végső fokon *színi merészségét* voltak hivatva megboszulni”² [kiemelések tőlem – B.M.].

Ez a hipotézis természetesen felveti azt a kérdést, hogy miben is állt Kovásznai *színi merészsége*, különösen amennyiben ez a *színi merészség* komédiafordításaihoz csak közvetve kapcsolódik. Kocziány, ha kerülőutakon is, de megválaszolja a kérdést: úgy látja, a történet kulcsszereplője Nagy György, aki az 1780-as évek elején a marosvásárhelyi kollégium poétai osztályának praceptorja volt, és akinek 1780-ban és 1781-ben két komédiáját is előadták a kollégium diákjai. A *Konok pereskedők*, illetve a *Legények intése* cí-

men ismert darabok (eredeti címük, ha volt is ilyen, nem ismert; a címeket, melyek révén a két szövegre hivatkozni szoktak, első közlőjük, Gerencsér István adta³) színrevitele kisebb botrányhoz vezetett, mint-hogy előbbi az igazságszolgáltatási rendszer visszásságait mutatja be és figurazza ki (nem mellékes körülmény, amint arra Kocziány is figyelmeztet, hogy mindezt éppen azon a Marosvásárhelyen teszi, ahol ekkor a királyi tábla székel), míg a másik a (nemesi) udvart mutatja be „intrikus, hízelgő, erkölcstelen környezet[ként]”⁴.

Kocziány szerint mindezért Kovásznait vonhatták felelősségre, ráadásul nem is teljességgel ok nélkül: „Nagy György, a drámák szerzője csak azt vihette színre, amit a poétika professzora látott és jóváhagyott” – írja Kocziány, hozzátéve, hogy Kovásznai verseinek ismeretében úgy gondolja, „[a] nélkül, hogy elvitatnók Nagy Györgytől a szerzőség érdemét, (...) jogosan feltételezhetjük, hogy az ötletnek kivitelezésébe, megformálásába a professzornak döntő beleszólása volt”, s ennek megfelelően az 1781-ben befejezett, 1782-ben megjelentetett komédiafordítások csupán egy (sikertelen) kísérletet jelentettek arra, hogy Kovásznai Plautus vagy Terentius mögé rejtőzve köszörülje ki a csorbát.⁵ Ezt előrebocsátva mindenekelőtt arra tennék itt egy kísérletet, hogy tisztázzam hogyan viszonyulnak egymáshoz a *Két komédia* szövegei és a Nagy György-munkák, illetve azt is, hogy mennyiben tűnik tarthatónak Kocziány hipotézise Kovásznai a Nagy György-ügyben való „bűnrészességére”, illetve arra vonatkozóan, hogy a *Két komédia* fordításszövegeinek létrejötté ennek a „bűnrészességnek” az egyenes következménye.

Ezzel kapcsolatban először is azt érdemes leszögezni: gyakorlatilag kétségtelennek mondható, hogy a Nagy György-féle komédiák előadása valóban drasztikus következményekkel járt. Marosvásárhelyen legkésőbb az 1770-es évekig kialakult a rendszeres iskolai színjátszás hagyománya⁶ (de vannak arra utaló jelek is, hogy ilyesmivel már az 1740-es

¹ HORVÁTH J. József 2002.

² KOCZIÁNY László 1970, 30–31.

³ RMDE 1989, 741, 815.

⁴ KOCZIÁNY László 1970, 29–30.

⁵ Uo., 30–31.

⁶ ENYEDI Sándor 1972, 16.

évektől kezdve számolhatunk⁷), azonban az előadások sora 1782-re megszakad,⁸ és arra vonatkozóan is egy eléggé széleskörű (Fogarasi Sámuel beszámolóján alapuló) konszenzussal számolhatunk, hogy a színjátszás betiltása Nagy György drámáinak előadásával függött össze.⁹

Az is tény, hogy ezt a hagyományt csupán Kovásznai halála után, méghozzá közvetlenül utána támasztják fel (Kovácsnai 1792 márciusában halt meg,¹⁰ 1792 júniusában pedig már „ditséretre méltó komédiát jádzottanak az Ifjúság közül némellyek”¹¹). A kérdés tehát mindössze annyi, hogy kimutatható-e tényleges, oksági összefüggés a színjátszás betiltása és a *Két komédia* (melynek szövegeit legkésőbb Kovásznai halála után nem sokkal elkezdik színpadra szánt szövegekként kezelni: a kötet példának okáért ott van az *Ephemerides Budenses Litteraria*-szakaszában 1792-ben recenziált magyar nyelvű drámaszövegek közt is;¹² a recenziót a lap 1792-es december 20-i számában közölték¹³) megjelenése között.

Ami a négy szöveg egymáshoz fűződő viszonyát illeti, azon felül, hogy lényeges szem előtt tartani: Nagy György munkái Kovásznai szövegeivel ellentétben eredeti munkák, nem pedig fordítások,¹⁴ bár ennek nincs perdöntő jelentősége, érdemes hangsúlyozni azt is, hogy a *Legények intése* közelebb áll a plautusi és terentiusi szövegekhez, mint a *Konok pereskedők*. Ha antik párhuzamokon keresztül akarjuk megragadni a kérdést, azt mondhatjuk, az erőteljesen satirikus hangnem és az erős közéleti fókusz (egy intézményi működés rendszerhibáinak felmutatására vállalkozó műről beszélünk) inkább az ókomédia hagyományához közelíti utóbbi munkát, mint a magánélet szférájába visszahátráló újkomédiához,¹⁵ melynek mintáit a római preklasszikus komédia, így Plautus és Terentius is követi. Ennyiben a *Konok pereskedők* inkább a szintén a törvényszéki világot kifigurázó arisztophaneszi *Darazsak* rokona, mint a római szerzők munkáié.

A *Legények intése* ezzel szemben nemcsak tárgyválasztásának tekintetében (a házasság, házasodás gyakori tárgya az újkomédiának) rokonítható a Kovásznai által is fordított szövegekkel. Míg a *Konok pereskedők* (a mű jellegéből adódóan mondhatni szükségképpen és természetszerűleg) nagyrészt magyar szereplőnevekkel dolgozik,¹⁶ a *Legények intése* szereplőnevei nemcsak hogy latin nevek, hanem

döntőrészt éppen a preklasszikus latin komédia szerzőinek munkáiból kölcsönzött latin nevek. Plautus *Asinariájából* való Argyrippus és Artemona, az *Aululariából* Megadorus, a *Persából* Toxilus és Saturio, a *Miles gloriosusból* Lurcio, a (Kovácsnai által is lefordított) *Mostellariából* Philolakhes neve; egyaránt előfordul a plautusi *Mercatorban* és *Pseudolusban*, illetve a terentiusi *Andriában* (amely a *Két komédia* másik fordításszöveve) Kharinusé, szintén az *Andriában* és a *Phormióban* Davusé, a *Phormióban* és az *Adelphoiban* Pamphiláé, továbbá a *Heautontimoroumenosban* Syrusé. A sorból csupán a három egyes szám első személyű latin igealakokból kialakított szereplőnév (Kastigo, Servio, Sepono) lóg ki Sára, a dajka, két mitikus-kvázimitikus figura (Tisifoné és Halál), illetve a két Nagy György-dráma visszatérő rezonőr-figurái,¹⁷ Momus és Hanzfurst nevei mellett.¹⁸

A hasonlóságok, érintkezési pontok mindazonáltal ennyiben jobbra ki is merülnek, és nem csupán, sőt, nem is feltétlenül elsősorban azért, mivel (Kocziány ezt helyesen látja) a *Legények intését* is áthatja egy erőteljes moralizáló-kritikai hang, amely a plautusi, sőt a terentiusi dráma hangnemétől is idegen. Lényegesebbnek tekinthetőek ennél a bizonyos formai jellemzők vonatkozásában megfigyelhető eltérések, nem is annyira (vagy legalábbis nemcsak) a Nagy-féle szövegek és az antik komédiák, mint inkább a két tizennyolcadik századi szövegcsoporthoz.

A legfontosabb talán a szövegek tagolása: a *Konok pereskedők* három felvonásra oszlik, a *Legények intése* pedig egyenesen hétre. Mindez aligha Kovásznai a szöveg megformálására gyakorolt döntő ráhatásáról árulkodik, Kovásznai tudniillik aligha hagyta volna szó nélkül ezt a felosztást. Ugyan a preklasszikus latin komédia egyik nagy formai innovációja a mintául szolgáló újkomédiához képest éppen a színdarabot felvonásokra tagoló négy karének kiiktatása,¹⁹ és az ötosztatú tagolás ezeknek a szövegeknek az esetében egy, a reneszánsz filológusokra visszamenő, nem hiteles szöveg-hagyomány,²⁰ ez mégsem mellékkörülmény, Kovásznai ugyanis kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy az ilyen típusú szövegek (különösen abban az esetben, ha a „régieket”, más szóval az antik szerzők mintáját kívánják vagy próbálják követni) megfeleljenek bizonyos kritériumoknak és felmutassanak bizonyos formai jegyeket. Ilyen kiemelt jelentőségű formai jegynek tekintette a drá-

⁷ KOCZIÁNY László 1970, 29.

⁸ L. pl. PINTÉR Márta Zsuzsanna 2019, 373.

⁹ PINTÉR Márta Zsuzsanna 2019, 152; RMDE, 812.

¹⁰ KOCZIÁNY László 1970, 39.

¹¹ ENYEDI Sándor 1972, 178; l. még ENYEDI Sándor 1972, 18.

¹² BALOGH Piroska 2016, 421–422.

¹³ BALOGH Piroska é.n.

¹⁴ DEMETER Júlia 2014, 122.

¹⁵ Vö. LAPE, Susan 2010, 282.

¹⁶ L. RMDE, 648.

¹⁷ DEMETER Júlia 2014, 123.

¹⁸ L. RMDE, 748.

¹⁹ GRATWICK, A. S. 2008, 85.

²⁰ VON ALBRECHT, Michael 2003, 134.

maszövegek esetében az ötosztatú struktúrát is; a *Florentina* hitelessége ellen példának okáért így érvel:

„[e]bben a Florentina Comoediában pedig a Régiségnek semmi büze nincsen teljességgel. Ugy, hogy annak írója *se Plautust, se Terentiust nem olvasta*. A régieknél a Comoedia csak öt actusból állott, s nem szabad volt több actust belé tenni a Comoediába, mint Horatius mondja: ne sit quinto productior actu. (...) Lehetetlen hát, hogy a régieket oly szoroson követni kívánó és tudó Gyöngyösi írta volna ezt a sótlan munkát.”²¹ [Kiemelések tőlem – B. M.]

Ennek fényében, Kovásznait parafrázálva, talán elmondhatjuk: jóformán lehetetlen, hogy a régieket oly szoroson követni kívánó és tudó vásárhelyi professzor „társ szerzője” lett volna Nagy György az antik (vagy, még inkább, Kovásznai által annak vélt) formaeszményt elvető munkáinak.

Ugyanebbe az irányba mutat az is, hogy milyen mértékű eltérést mutat a két szövegcsoport nyelvezete. A *Két komédia* szövegei tipikus Kovásznai-féle fordításszövegek, s mint ilyenekben, a tipikus Kovásznai-fordításszövegek összes nyelvi jellegzetessége megfigyelhető bennük, különös tekintettel az analitikus igeformák (mindenekelőtt a *vala*-segédigés szerkezetek) és a coniunctivusi szerepű magyar kötő- és feltételes módú igealakok nagy gyakoriságára, amely annyira szembeötlő, hogy a szöveggel a Terentius magyar utóéletét összegző és Kovásznai munkáját csupán nagyon röviden tárgyaló, szintén Terentius-fordító Maróti Egon is külön kiemeli (bár a kérdéses jelenségek egy részét tévesen archaizmusként, nem pedig latinizmusként kezeli).²²

A Nagy-komédiák szövegéből ezzel szemben a coniunctivusi funkcióval használt feltételes alakok teljességgel hiányoznak, a kis számú kötőmódú alak használata pedig általában nem ellentétes a nyelvérzékkel.²³ Ami az analitikus múlt idejű igeformákat illeti, *vala*-segédigés analitikus formák a két Nagy-szövegben egyáltalán nem fordulnak elő, és a *vala* a létige önálló formájaként is csak szórványosan bukkan föl: a *Konok pereskedők*ben hat,²⁴ a *Legények intésében* mindössze két²⁵ előfordulással számolhatunk. Szembetűnő ezzel szemben a Kovásznainál meglehetősen ritka²⁶ *t+volt* szerkezetű analitikus régmúlt gyakorisága a *Konok pereskedők*

szövegében, ahol is ez az igealak-típus tizenhat alkalommal jelenik meg²⁷ (a *Legények intése* esetében is jelen van a típus, de lényegesen ritkább a maga három előfordulásával²⁸).

Viszonylag erős érvek szólnak tehát amellet, hogy Kovásznai aligha játszhatta azt a kulcsszerepet a Nagy György-féle komédiák létrejöttében, amelyet Kocziány tulajdonít neki, s az is erősen kérdéses, hogy mennyiben lettek volna a lefordított komédiaszövegek alkalmasabb vagy ártalmatlanabb alpanyagai az iskolai színjátszásnak Nagy György szövegeinél, minekutána ha nem is támadják a tizenharmadik század marosvásárhelyi realitásainak jellegzetes formális és informális intézményeit, Kovásznai pontos és teljes fordítását adja a forrásszövegeknek ott is, ahol durvább nyelvi formák szerepelnek, ahol ábrázolásra kerülnek olyan jelenségei az ábrázolt világnak, mint példának okáért a prostitúció, vagy ahol nagyon hangsúlyosan érzékelhető egyfajta szubverzív viszonyulás²⁹ (mindenekelőtt a szülői) tekintéllyel szemben – Kovásznai nem szemelvényez és nem „delfinál” (szemben piarista kortársával, Koppi Károllyal, aki összeállítja a *Phormio* egy, a Kovásznai által is lefordított *Andriával* kontaminált, az erkölcsi szempontból problémásnak ítélt jelenetekről, nehéz szöveghelyektől és női szereplőktől „megtisztított” latin nyelvű átdolgozását;³⁰ ugyanitt érdemes megemlíteni a korszakban népszerű szemelvénygyűjteményeket – mindenekelőtt Molnár János a *Ratio Educationis*hoz készült chrestomathiáját – melyek módszertanával Kovásznai ugyancsak szembehelyezkedik³¹). Úgy tűnik tehát, végső soron, a *Két komédia* keletkezésének tényleges, releváns kontextusát valószínűleg nem a Nagy György-botrány adta. A továbbiakban, következtetésképpen, egy valamivel kézenfekvőbb lehetőségből fogok kiindulni: azt kísérem meg kimutatni, hogy a *Két komédia* fordításszövegei szerves részét képezik a Kovásznai-fordításmunkák korpuszának, funkciójuk megegyezik a Cicero-fordításokéval, illetve a két szövegcsoport létrejöttének az oka is azonos.

2. Cicero, Cellarius, Freyer

Ugyanezzel a kérdéssel először egy 2016-ban megjelent, számos tekintetben revízióra szoruló írásomban foglalkoztam (*A mellékelt ábra – Egy feltételezett elméleti modell megvalósulása Kovásznai Sándor*

²¹ Id. DEMETER Zsuzsa 2014, 110.

²² MARÓTI Egon 1961, 217.

²³ L. pl. RMDE, 763.

²⁴ Uo., 660, 665, 687, 721, 740.

²⁵ Uo., 760, 783.

²⁶ Vö. BOÉR Máté 2018, 21–22.

²⁷ RMDE, 652, 658, 661, 669, 671, 675, 698, 715, 722, 723, 725, 729, 730, 731, 739.

²⁸ Uo., 786, 803, 809.

²⁹ BOÉR Máté 2015, 39.

³⁰ MARÓTI Egon 1961, 208–212.

³¹ Bővebben l. BOÉR Máté 2020a.

drámafordításain keresztül).³² A kérdéses szöveg alap-hipotéziseit legnagyobbbrészt továbbra is tarthatónak gondolom, sőt, a jelenleg rendelkezésemre álló adatok birtokában úgy vélem, időszerűvé és lehetségessé vált ezeknek a hipotéziseknek egy bővebb és meggyőzőbb újbóli megfogalmazása. A következőknek, ennek megfelelően, négy ilyen feltevés fogja képezni az alapvető vázát: 1) a komédiafordítások és Kovásznai Cicero-fordításai egy egységes szövegcsoporthoz képeznek; 2) ezt a szövegcsoporthoz Kovásznai nagyrészt oktatási segédanyagának szánta; 3) ez alól azonban esetlegesen kivételt képezhet a Plautus-szöveg, amelynek a jelentősége mindenképpen kisebb, mint a Terentius-szövegé; 4) a *Két komédia* c. kötetnek szerves és lényegi részét képezi annak rövid előszava is (formáját tekintve egy Teleki Domokosnak címzett ajánlásról van szó), amely Kovásznai bizonyos módszertani alapvetéseit összegzi.

Az első feltevés viszonylag könnyen igazolható. Egyfelől emellett szól az, hogy Kovásznai két 1782-es fordításkötete, a *Két komédia* és a négy rövid Cicero-szöveget (*Cato Maior, Laelius, Paradoxa Stoicorum, Somnium Scipionis*) tartalmazó kötet voltaképpen egy könyv két felét képezik: nemcsak megjelenésük helye és ideje azonos, hanem a cenzori engedélyük³³ és az erratájuk is.³⁴ Másfelől azt is pontosan tudjuk, hogy ha úgy tetszik, egyazon fordítási projekt részét képezték nemcsak a szóban forgó munkák, de a nyomtatásban csak 1793-ban, Kovásznai halála után megjelent harmadik kötet (a *De officiis* magyar fordítása) teljes anyaga is, rendelkezésünkre állnak ugyanis mindezen fordításszövegek kéziratai (ezek a Teleki Téka állományában találhatóak, és a Tclo-341 c jelzetű csomó részét képezik), Kovásznai pedig lenyűgöző precizitással jelöli az egyes szövegek elején és végén azt, hogy pontosan mikor kezdte meg és pontosan mikor fejezte be az adott munka lefordítását.

Jóllehet, életszerűtlen lenne azt feltételezni, hogy Kovásznai azért kezdte Cicero munkáit lefordítani, hogy két évvel a *Konok pereskedők* előadása után helyreállítsa megtépzott hírnevét, érdekes egybeesés, hogy a korpusz első darabját valóban egy héttel a kérdéses darab 1780. április 29-i bemutatóját³⁵ követően kezdi el lefordítani, és munkájának üteme néhány hónappal a *Legények intése* 1781. áprilisi bemutatója³⁶ után gyorsul föl. A kézirat tanúsága szerint ugyanis a *Cato Maior* fordítását 1780. május 1-én kezdi meg a vásárhelyi professzor, majd, úgy tűnik, egy bő éven keresztül nem foglalkozik a szöveggel,

mivel annak lefordítását csak 1781. július hatodikán fejezi be. Ezt követően azonban két hónapon keresztül folyamatosan és lenyűgöző gyorsasággal kezd dolgozni: már 1781. július hatodikán megkezdte a *Laelius* lefordítását, melyet ugyanazon hó 12-ére be is fejez; egy héttel később nekilát a *De officiis* első könyvének, majd július 27-én a *Somnium Scipionis*nak, melyet július 31-én fejez be; 1781 augusztusának első hetében (elsejétől hatodikáig) a *Paradoxa Stoicorum*on dolgozik, majd öt nappal ennek befejezését követően áttér a komédiák lefordítására. Augusztus 11. és 17. között az *Andrián* dolgozik, augusztus 18. és 24. között a *Mostellarián*. A kész szövegek 1782-ben nyomtatott formában is megjelennek, Kovásznai azonban párhuzamosan tovább dolgozik: 1783. július 22-én végez a *De officiis* első könyvével, augusztus 13-án pedig a másodikkal. A harmadik könyvet 1783. augusztus 14. és szeptember 9. között fordítja le.

Azt, hogy szorosabb összefüggés figyelhető meg az egyes Kovásznai-fordításkötetek anyaga között, mint a *Két komédia* és Nagy György munkái között a fordításszövegek valószínűsíthető közös funkciója is megerősíti. Amint azt már korábban is több ízben kifejtettem, a Cicero-fordításszövegek különös, latinizáló igehasználata alighanem szándékos és célzatos: az 1769-es *Methodus docendi*hez Kovásznai által 1770-ben összeállított, 1771-ben megjelentetett kétnyelvű latin grammatika (*Christophori Cellarii Grammatica Latina linguae Hungaricae accommodata*) ugyanis nagyon világosan (és a kor uralkodó nyelvészettudományi nézeteinek megfelelő módon, Gyarmathi Sámuellel, a *Debreceni grammatikával*, Révai Miklóssal összhangban) kijelöli, hogy az egyes latin szóalak típusoknak pontosan milyen magyar szóalak típusok felelnek meg,³⁷ Kovásznai pedig fordításait a saját grammatikája által kijelölt megfeleléseket szem előtt tartva dolgozta ki: ezeket, példának okáért, a *Somnium Scipionis* 415 igéjének (vagy igealapú kifejezésének) 93, a *Paradoxa Stoicorum* 804 igéjének (vagy igealapú kifejezésének) több mint 87%-a esetében érvényre juttatja³⁸ – alighanem azért, hogy ilyesféleképpen a kétnyelvű latin–magyar Cellariusszal párhuzamosan, az oktatási folyamat keretein belül használható latin–magyar szövegpárokat hozzon létre, tehát formai-morfológiai szempontból *izomorf* és *transzparens* fordításszövegeken keresztül tegye könnyebben érthetővé a latin szövegeket és mindenekelőtt ezek nyelvét.³⁹

A hagyományos felfogással⁴⁰ egyetértésben Kovásznai a magyar nyelv esetében is elkülöníti a latinra

³² BOÉR Máté 2016.

³³ Uo., 500–501.

³⁴ KOVÁSZNAI Sándor 1782, [123].

³⁵ RMDE, 741.

³⁶ Uo., 812.

³⁷ BOÉR Máté 2018, 17–26; BOÉR Máté 2020b.

³⁸ BOÉR Máté 2018, 25–26; BOÉR Máté 2020b, 33–34.

³⁹ L. BOÉR Máté 2020a, 226.

⁴⁰ Vö. E. ABAFFY Erzsébet 1983.

jellemző két aspektuális kategóriát, és ennek megfelelően hat időkategóriával (és szintén latin mintára két móddal) dolgozik. A *-t* időjelet aspektuális markerként kezeli, míg a múlt idő jelének a *vala* (bizonyos esetekben a *volt*) segédigét tekinti. A feltételes mód markerei minden esetben coniunctivusi alakokat jelölnek, és pedig a a coniunctivus praeteritum alakjait (mindkét aspektusban). A magyar kötőmód a latin praesens imperfectum coniunctivinek felel meg, míg a praesens perfectum coniunctivit a *-t*-légyen konstrukció jelöli (ahol a segédige használata ugyanakkor opcionális). A jövő időnek imperfectumban a fog+infinitivus konstrukció, perfectumban az *-nd* időjel a markere, de Kovásznai azt is hangsúlyozza, mindkét igealak egybeeshet formailag a praesens imperfectum indicativivel is. Az infinitivust és a participiumot fordíthatónak ítéli szabályos, ragozott igével.

Ezek a megfelelések az *Andria* lefordított szövegének esetében is megfigyelhetőek, vagy legalábbis világosan kimutathatóak egy, a fordításszövegből vett reprezentatívnek tekinthető mintán, esetünkben a fordításszöveg első két felvonásán az ötből, amelyek a *Paradoxa* igeállományával jól összevethető számú igealakot/igealapú kifejezést tartalmaznak, szám szerint 968-at. Így általában $\emptyset+vala$ igealakokkal fordítja a latin praeteritum imperfectum indicativit (p.o. *conlacrumabat – könyvezet vala* (ő vélek együtt); *mirabar – tsudádom vala, verebar – tartok vala; expectabam – várom vala*),⁴¹ *-t*-jeles alakokkal a praesens perfectum indicativit (p.o. *fecit – tselekedett; obiit – meg-holt; rescivit – tudta-meg; iussit – parantsolta*)⁴² és *-t+vala* igealakokkal a praeteritum perfectum indicativit (p.o. *provideram – vettem vala észre; decre[ve]rat – elvégezte vala, denega[ve]rat – mondotta vala*).⁴³

A coniunctivus esetében azt látjuk, hogy az imperfectum praesensének többnyire *-j*-módjeles alak felel meg (p.o. *facias – próbálj, auscultem – engedjek; advorser – rugódozzak; incendatur – fel-gyulladjon; agam – tsináljak*),⁴⁴ az imperfectum praeteritumának *-nA*-jeles feltételes alak (p.o. *esset – ennék; haberem – vólna; cerneret – meg-ítélhetné; evaderet – ki-menetele fogna lenni; vellem – akarnám*),⁴⁵ a perfectum praesensét *-t*-jeles forma (p.o. *fuert – voltam; habuerim – tartottam; audierit – meg-hallotta*),⁴⁶ a perfectum praeteritumát pedig *-t+vólnás* alakok (p.o. *amasset – szerette-vólna; rescissem – tudtam-vólna*) révén adja vissza.⁴⁷ A perfectum futurumát minden esetben jelen idejű igealakok fordítják (p.o. *senserit – észre veszen;*

perspexerit – által-látja, invenerit – talál; feceris – el-fordítod, acciderit – fordul).⁴⁸

Összesen ötvennyolc esetben fordul elő, hogy egy latin infinitivust, és összesen 31 esetben az, hogy egy latin participiumot Kovásznai ragozott igealakokkal ad vissza, ugyanakkor utóbbiak esetében nem feltétlenül egyértelmű, hogy a kérdéses igealakot Kovásznai participiumnak tekintette vagy csupán egy analitikus formájú perfectum-igealak részének, amely mellől a szöveg elhagyja a létigét (példának okáért a *meg-mondottad-vólna* szóalakkal fordított *dictum* voltaképpen valóban lehet akár a *dictum esset* elliptikus formája is⁴⁹), míg előbbieket esetében gyakran azért volt szükség az igésítésre, hogy az aspektus jelölhetővé váljon (p.o. *recepisse – bé-fogadta; vidisse – látott; invenisse – talált; restitisse – állottam*),⁵⁰ továbbá fontos hangsúlyozni, hogy szép számmal találunk példákat igenévvvel fordított infinitivus- és participium-alakokra is (p.o. *noscere – esmérni; ducere – venni; introire – bé-menni; dare – tsinálni; exanimatus – megijedvén; doctum – tanított; praeteriens – el-menvén; lassus – el-lankadván*).⁵¹

A Cellarius-grammatikába foglaltakat tekintve irányadónak, összesen 155 hibás alakkal számolhatunk; ezek egy jelentékeny hányada három feltűnő viszonylagos gyakorisággal rendelkező hibatípushoz tartozik: 1) a huszonhat módhiba legnagyobb része indicativusszal fordított latin coniunctivus, ami a kötőmód súlyát tekintve a magyar nyelvben jóformán szükségszerű: adott kontextusokban nehéz jólformált magyar mondatba a latin szintaxis által megkövetelt helyeken kötőmódú igealakot illeszteni; 2) gyakori igehibatípus a praesens és praeteritum imperfectum coniunctivinek megfelelő kötő- és feltételes módú magyar alakok felcserélése (p.o. *esset – légyen; facerem – tselekdjem; sinam – engedném-meg; amoveas – ki-vetnéd*);⁵² 3) Kovásznai viszonylag gyakran explicitál igével, vagyis új igét iktat be valamely a forrásszövegben is fellelhető szemantikai tartalom kifejezésére, ami amennyiben a kötet funkciója valóban megegyezik a Cicero-fordítások fent leírt valószínűsíthető funkciójával, zavaró lehet a fordítást használók számára, s ennyiben hibának minősül (annak ellenére, hogy ezeknek az elemeknek a megléte önmagában korántsem tekinthető meglepőnek a fordítástudomány explicitációs és aszimmetria-hipotézise felől nézve, más szóval szem előtt tartva, hogy úgy tűnik: „az explicitáció és az implicitáció nem szim-

⁴¹ L. KOVÁSZNAI Sándor 1782, 71, 74, 90.

⁴² Uo., 75, 77, 84, 89.

⁴³ Uo., 75, 78.

⁴⁴ Uo., 76, 79, 82, 85.

⁴⁵ Uo., 70, 71, 72, 74, 83.

⁴⁶ Uo., 68, 80, 84.

⁴⁷ Uo., 71, 79.

⁴⁸ Uo., 77, 84, 88.

⁴⁹ Uo., 68.

⁵⁰ Uo., 77, 85, 89.

⁵¹ Uo., 69, 73, 86, 91, 72, 79; 80, 82.

⁵² Uo., 75, 79, 80, 82.

metrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük – előnyben részesítik a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletével szemben⁵³).

Összességében és számszerűsítve elmondhatjuk, hogy amennyiben idesoroljuk az igésített infinitívusok (és infinitívusos konstrukciók), illetve participiumok (és participiális szerkezetek) 5,99 és 3,2%-át is, a 968 igé és igés kifejezés megközelítőleg 82,33%-a került a Cellarius-grammatika irányelveinek megfelelően lefordításra. Amennyiben a nem a létigét érintő igés explicitációkat (amely explicitációk státusa egyébként is legalábbis kérdéses) nem vesszük figyelembe, ez az arány egy, így 936 elemű állományon belül 85,14%-ra nő. Ez annak ellenére, hogy eredetileg metrikus (ha úgy tetszik, verses), számos elemében kollokvialis, gyakran elliptikus (ezt az elliptikus jelleget, az elliptikus mondatszerkesztést is ideértve, a fordításszöveg sok helyen máskülönben tükrözi, l. p.o. mindjárt a protatikus jelenetben: „[n]on tu ibi gnatum?” – „[h]át te akkor a fijadat nem? – –”⁵⁴) megformáltságú és egy, a klasszikus latin felé tendáló, de alapjában véve preklasszikus nyelvállapotot tükröző szöveg fordításáról van szó, nem sokkal marad el a Cicero-fordítások esetében látható arányoktól.

Ami a plautusi szöveget illeti, azt ugyan továbbra is fenntartom, hogy feltehetőleg kisebb jelentőségű vagy (egy tanulási/oktatási szituáció keretén belül) korlátozottabb mértékben hasznos szövegnek tekinthette Kovásznai, azonban a 2016-ban közzétett hipotézis az újabb adatok felől nehezen tűnik tarthatónak. Korábban azt feltételeztem, a Plautus-szöveg szerepe a kötet struktúráján belül kimerül abban és annyiban, hogy bizonyos értelemben *láthatóvá* vagy még inkább *érzékletessé* teszi azt, hogy Terentius szövegei mennyivel alkalmasabb eszközei a latin nyelvoktatásnak, mindenekelőtt a „virtuozitásban vadabb, nyersebb, darabosabb plautusi nyelvezet és Terentiusnak a klasszikus latinhoz közelítő stiláris egyszerűsége, tisztasága” közötti markáns különbségből adódóan, melyet maga Kovásznai is érzékeltet valamilyen szinten a Plautus-fordítás szövegébe kevert anakronisztikus elemek révén („mi a Tatar”, „ki az ördög”, a „szent Miklós pénz”, „onnét a Torotzkai tiszmába, az-utánn az akasztó fára”, a *pulti-phagust* fordító „pujiszka évö” – az efféle elemek az *Andria* lefordított szövegéből gyakorlatilag teljességgel hiányoznak).⁵⁵

A fordítás során Kovásznai által követett módszertan ezt a feltevést azonban nem igazolja vissza. Azzal együtt, hogy kétségtelen: Plautus latinsága ne-

hezben fordítható, mint Terentiusé, meglepő módon példának okáért ha a *Mostellaria*-fordítás kváziprotatikus első jelenetének igealakjait összevetjük az eredeti szöveggel, ismét csak a Cellarius-grammatika mércéje felől nézve azt láthatjuk, hogy a kérdéses szövegrész száznegyvenkilenc igéje 88,5%-ban (vagy ha – akárcsak az *Andria* esetében – a nem a létigét érintő igés explicitációktól eltekintünk, 90,4%-ban) megfelelő vagy legalábbis elfogadható grammatikai pontossággal került átültetésre.

Mindazonáltal azt sem célszerű szem elől téveszteni, hogy nem csupán spekulatív érvek szólnak amellet, hogy Kovásznai Terentiusnak és Plautusnak eltérő jelentőséget tulajdonít. Azt a kérdést, hogy ennek mi lehet az oka, mindenekelőtt azért voltam kénytelen felvetni, mivel a komédiakötet előszava viszonylag explicit módon utal egyfajta érték- vagy hasznossági hierarchia meglétére, melynek rendszerén belül Terentius fontos iskolai szerzőnek számít, Plautus viszont a jelek szerint ezen a státuson nem osztozik. A kérdéses előszóban (amely névleg egy, az ekkor nyolcéves Teleki Domokosnak szóló ajánlás⁵⁶) ugyanis Kovásznai két fontos állítást is megfogalmaz azzal kapcsolatban, hogy milyen módszertant kéne álláspontja szerint az oktatásban (és különösen a latin nyelv oktatása során) követni.

Először is szembeállítja azokat a „tisztesleges tudományoknak meg-szerzésére” irányuló eljárásokat, amelyek ezt „főképpen az ujj, Német és Frantz” könyvek révén látják megvalósíthatónak, azokkal, amelyek visszatérnek az *forrásokhoz*, vagyis a latin auktorok ókori munkáihoz. Kovásznai hangsúlyozza, hogy az újabb irodalom olvasása mellett „a régieket sem kell el-hagyni [...]; kivált a régi Római [...] írásokat, a melyekből az ujjak nagy részént származtak”,⁵⁷ más szóval az antik szerzők írásaival való minél inkább közvetlen szembesülés hasznos mivolta mellett foglal állást.⁵⁸ Másrészt azt emeli ki, hogy a tudás-szerzésnek ez az útja nem szükségképpen „bajosabb, hosszabb”, mint a másik. Ugyanebben az előszóban kijelöl ugyanis egy mindössze öt szerzőből álló „kis kánont” azzal a megjegyzéssel, hogy „[n]emis javallok én a Deák tudományra [...] többet ennél az [...] öt könyvnél; [...] ha ezekben jól belé kap [...] lehetetlen dolog hogy a több ezekhez hasonlók-is ne tessenek.” A szóban forgó öt szerző között Eutropius, Cornelius (Nepos), Cicero és Vergilius mellett ott találjuk Terentiust is, Plautust azonban nem.⁵⁹

Jóllehet Kovásznai még az 1790-es évek elején, nem sokkal halála előtt is tartja a kapcsolatot az ifjú

⁵³ KLAUDY Kinga 1999.

⁵⁴ KOVÁSZNAI Sándor 1782, 73.

⁵⁵ BOÉR Máté 2016, 507.

⁵⁶ KOVÁSZNAI Sándor 1782, [I].

⁵⁷ Uo., [III–V].

⁵⁸ Vö. BOÉR Máté 2016, 499–500.

⁵⁹ KOVÁSZNAI Sándor 1782, [VI].

gróffal (kettejük viszonyára jellemző, hogy Teleki Domokostól egyebek mellett egy Kovásznai születésnapjára írt üdvözlő vers fogalmazványa is fennmaradt⁶⁰), és Kovásznai gyakorta utal legalább jelzésszerűen arra: fontosnak tartja, hogy régi tanítványa minél alaposabban elsajátítsa a latin nyelvet,⁶¹ kevésbé tűnik valószínűnek, hogy ez az előszó elsősorban Teleki Domokosnak szól. Egyrésztől feltűnő, hogy Kovásznai megjegyzései milyen erőteljes mértékben tükrözik a két fordításkötet megjelenésével párhuzamosan a *Norma Regia* körül kibontakozó tantervvita során körvonalazódó, a német nyelvű munkákkal és a szemelvényező formával szemben ellenséges protestáns álláspontot.⁶² Másrésztől az is számszerűleg kimutatható, hogy a Kovásznai által lefordított és átdolgozott és a *Norma*-vita során a protestáns tábor által iskolai latin grammatikának javasolt *accommodata* Cellarius példaanyagának döntő hányada valóban négy, a „kis kánonhoz” tartozó szerzőtől származik: a grammatika leggyakrabban Cicero, Vergilius, Terentius és Nepos szövegeiből emel át példaként rövid részleteket, míg Plautus szövegeire, példának okáért, lényegesen ritkábban hivatkozik.⁶³

Nem kevésbé lényeges az sem, hogy a Cellarius-grammatika nem az egyetlen Kovásznai-féle tankönyv, amely kiemelt jelentőséget tulajdonít „kanonikus” szerzők egy csoportjának. Kovásznai a Cellarius-grammatika átdolgozásával egyidejűleg egy másik tankönyv összeállítására is megbízást kapott a Főkonzisztóriumtól. Hieronymus Freyer *Oratoria in tabulas compendiaris redacta et ad usum iuventutis scholasticae accommodatájának* végül kéziratban maradt átdolgozásával Kovásznai 1771-ben készült el⁶⁴ (itt érdemes megjegyezni: a wolffianus szellemiségű Freyer ezen a ponton már kipróbált iskolai szerzőnek számít: az *Oratoriát* Debrecenben már 1742-től használják tankönyvként,⁶⁵ nem mellesleg a Cellarius *Liber memorialisán* alapuló *Primitivae Linguae Latinae*jal párhuzamosan⁶⁶).

Kovásnai *Compendiuma* (*Compendium Oratoriae Freyerianae*) ötven szakaszra oszlik; ennek megfelelően nagyjából a mű szerkezeti szempontból két középpontjában helyezkedik el a huszonhatodik és huszonhetedik szakaszból álló, kétrészes fejezete a műnek, amely az *Exercitium variandi* címet viseli, ahogy az *Observatio utilissima* című, a harmincadik és harmincegyedik szakaszból álló fejezet is. Ez a két fejezet az itt tárgyaltak felől nézve két szempontból

mondható kiemelkedő mértékben érdekesnek és fontosnak. Az első lényegi szempont a fejezetek tárgyával kapcsolatos, ez ugyanis viszonylag szoros kapcsolatot teremt a *Compendium* és a *Két komédia* előszava között. Mindkét fejezet középpontjában, tudniillik, három latin szerző nyelve áll: Eutropiusé, (Cornelius) Neposé (akire hol Corneliusként, hol Neposként hivatkozik a szöveg) és Ciceroé. Az *Exercitium variandi* oldalakon keresztül sorakoztatja fel a kérdéses szerzők munkáiból vett helyeket és ezek lehetséges variációit, hogy a *tiszta és helyes* nyelvhasználatot szemléltesse ilyesféléképpen,⁶⁷ míg az *Observatio utilissima* a tekintéllyel rendelkező nyelvi formák begyakorlásának lényeges mivoltát hangsúlyozza: „princeps omnino cura, et propemod<um> unica, ponenda erit in veterum Romanor<um> scriptis studiose et mult<um> volutandis” – írja Kovásznai, „összességében legegyszerűsítő is, és majdhogynem egyedül a régi rómaiak írásainak szorgalmas és gyakori forgatására kell gondot fordítani.”⁶⁸ Ez már önmagában is felidézi Kovásznai tíz évvel később, a *Két komédia* előszavában papírra vetett szavait, melyek „kivált’ a régi Római (...) írások” *szorgalmatos olvasása* mellett foglalnak állást, azonban mindehhez még azt is hozzátehetjük: a *szorgalmatos olvasásra* javasolt klasszikus auktorok közül Kovásznai példaként a *Compendium* kérdéses szakaszában is Cicero, „Cornelius” (azaz Nepos) és Eutropius nevét emeli ki, s a harmincegyedik szakasz (egy rövid, néhány soros Phaedrus-részlettel eltekintve) ugyancsak a három szerző műveiből vett szöveghelyekkel szemlélteti a jó (tehát a klasszikus nyelvszokásnak megfelelő, barbarizmusoktól, szolecizmusoktól, archaikus és neologizmus-jellegű elemektől mentes⁶⁹) latinságot.⁷⁰

A másik, fent említett szempont azzal kapcsolatos, hogy a Kovásznai-életmű korpuszán belül mely munkák irányába teszi explicit módon nyitottá a *Compendium* szövegét a vásárhelyi professzor. Mindkét kérdéses fejezetben szerepel ugyanis egy nagyon világos utalás egy másik Kovásznai-műre, egészen konkrétan a szerző másik egykorú tankönyvére, a Cellarius-grammatikára. A huszonhatodik szakasz elején a *Compendium* már ismert szöveggént utal vissza a Cellarius-grammatika egyik fejezetére, a *Syntaxis ornatára* (és ezen belül is egy konkrét tárgyra: *permutatio sententiarum*).⁷¹ A harmincadik fejezet sem fogalmaz kevésbé világosan: a *jó latinság* példáinak lehetséges forrásai között a fent említett

⁶⁰ TBK, MST 384.

⁶¹ D. NAGY Anikó 1994, 29–30.

⁶² L. VULKÁN Vera Tünde 2018.

⁶³ Vö. BOÉR Máté 2015, 42–45.

⁶⁴ KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 68.

⁶⁵ BARTÓK István 1998, 97.

⁶⁶ TÓTH Béla 1994, 304.

⁶⁷ TBK, To-2086b, 76–79.

⁶⁸ Uo., 85.

⁶⁹ Vö. Uo.

⁷⁰ TBK, To-2086b, 87–89.

⁷¹ Uo., 76.

szerzők mellett expressis verbis megnevezi Cellarius *Versus Memoriales*-ét, a Cellarius-grammatika egyik függelékét. Mindez arra világít rá, hogy Kovásznai két, az 1770-es évek eljén elkészített tankönyvét egy egységes koncepció mentén dolgozta ki. Korábban felvettem már annak a lehetőségét, hogy 1785-ös kétnyelvű (görög–latin) Euripidész-kiadás-sal, melyről gyakorlatilag biztosan tudjuk, hogy oktatási segédanyagként készült, Kovásznai voltaképpen a korábbi fordításprojektjét építi tovább: a nagy grammatikai precízióval kivitelezett magyar fordítások segítségével elsajátított latin utóbb az ógörög elsajátításakor hasznosul mint már ismert nyelv olyasféleképpen, hogy a tanulók a görög szöveget és a görög nyelvtan működését a latin párhuzamos szövegen és ennek nyelvtani kategóriáin keresztül értik meg.⁷² Ugyanez (mutatis mutandis) a két tankönyvre vonatkoztatva bizonyosan áll: Kovásznai összehangolja a két munkát, és retorikája visszautal, illetve támaszkodik a grammatikára, illetőleg a grammatikába foglalt, már ismert tudásanyagra.

Összegzés

Végső soron úgy tűnik tehát, alighanem hiba volna leválasztanunk a *Két komédiát* a Kovásznai-fordításkorpusz egészéről (ahogy alighanem hiba volna ezt a fordításkorpuszt is önmagában álló szövegcsoporthoz tekinteni, amely világosan elkülöníthető Kovásznai tankönyveitől), és, példának okáért, a marosvásárhelyi református iskolai színjátszás felől közelítve tenni kísérletet a kötet létrejöttének megállapítására. Mind a datálásuk, mind formai jellemzőik (és elsősorban nyelvezetük, pontosabban nyelvhasználatuk jellegzetességei) az 1780-as évek Cicero-fordításaival való közvetlen összetartozását igazolják a komédiafordítások szövegeinek, ilyesféleképpen pedig meggyőző érvek szólnak amellett, hogy fordítójuk a *Két komédia* szövegeit is az *accomodata* Cellariust szemléltető oktatási segédanyagoknak szánhatta. Külön érdemes ezen felül kiemelni a kötet módszertani fejtegetésekbe bocsátkozó előszavának tartalmi érintkezését a Kovásznai-féle Freyer-kompendium bizonyos szakaszaival, amely (szem előtt tartva a Freyer-retorika és a Cellarius-grammatika átdolgozott változatának egymásra épülését is) sokat elárul Kovásznai tankönyvszerzői életműve kohéziójának erejéről.

Boér Máté – Sepsiszentgyörgy; v.boermate@gmail.com

Kéziratok források

Teleki–Bolyai Könyvtár (TBK):

- Tclo-341c: Kovásznai Sándor: *M. T. Ciceronak az embernek Tisztéről és kötelességeiről a maga fiához Marcushoz írt három könyvei; M. T. Ciceronak Nagyobbik Catoja; M. T. Ciceronak Laeliussa, vagy a Barátságáról való beszélgetés; Publius Terentiusnak az Andrusi leányról-való komédiája; Marcus Accius Plautus Mostellariája vagy a Kisértetről való Komédiája.*
- To-2086b: Kovásznai Sándor: *Compendium Oratoriae Freyerianae.*
- MST 384: *Teleki Domokos: Clarissimi Viri Alexandri Kovásznai in Natalem.*

Irodalom

BALOGH Piroska

- é. n. *Reviews of Ephemerides Budenses 1790–1793*, Academia (https://www.academia.edu/9305903/Reviews_of_Ephemerides_Budenses_1790_1793; 2022. 11. 20.).
- 2016 *Az Ephemerides Budenses szerepe a magyar drámatörténetben*, in: *A szövegtől a scenikáig: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből* (szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna), Eszterházy Károly Egyetem – Líceum Kiadó, Eger, 414–431.

BARTÓK István

- 1998 *„Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, Budapest.

BOÉR Máté

- 2015 *Kütfők és reformok: Adalékok Kovásznai Sándor fordítói munkásságához*, Kolozsvár [államvizsga-dolgozat; kéziratban].
- 2016 *A mellékelt ábra. Egy feltételezett elméleti modell megvalósulása Kovásznai Sándor drámafordításain keresztül*, in: *A szövegtől a scenikáig: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből* (szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna), Eszterházy Károly Egyetem – Líceum Kiadó, Eger, 498–511.
- 2018 *Scipio száll – A Somnium Scipionis három korai magyar fordításáról, különös tekintettel Kovásznai Sándor 1782-es Cice-ro-kötetének funkciójára*, Kolozsvár [mesteri disszertáció; kéziratban].

⁷² BOÉR Máté 2019.

- 2019 Classis Graeca – On a 1785 Translation of Euripides from Transylvania, in: *Theory and Practice in 17th–19th Century Theatre: Sources, Influences, Texts in Latin and in the Vernacular; Ways towards Professional Stage* (eds. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna), Eszterházy Károly Egyetem – Líceum Kiadó, Eger, 123–130.
- 2020a Az előírt keret – Szemlélet és módszer felekezeti-dimenziói két 18. századi tankönyvszerzőnél, *Acta Siculica 2018–2019*, 221–228.
- 2020b *Gramatici latine și latinizante de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Kolozsvár [államvizsga-dolgozat; kéziratban].
- DEMETER Júlia
- 2014 Magyar Pallas, akinek testvére a szegénység, in: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* (szerk. Bíró Annamária, Boka László), Partium Kiadó – reciti, Nagyvárad–Budapest, 119–136.
- DEMETER Zsuzsa
- 2014 *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- D. NAGY Anikó
- 1994 Ifjú gróf Teleki Domokos, *Erdélyi Múzeum*, 1994/1–2, 25–50.
- E. ABAFFY Erzsébet
- 1983 Latin hatás a XV–XVI. századi magyar ragozásban, in: *Aredlis nyelvészeti tanulmányok* (szerk. Balázs János), Tankönyvkiadó, Budapest, 113–179.
- ENYEDI Sándor
- 1972 *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- GRATWICK, A. S.
- 2008 Drama, in: *The Cambridge History of Classical Literature*, II, *Latin Literature* (eds. Kenney, E. J., Klausen, W. V.), Cambridge University Press, Cambridge, 77–137.
- HORVÁTH J. József (összeállította)
- 2002 Az ókori görög és latin irodalom Magyarországon, in: *Ókori lexikon* (szerk. Pecz Vilmos, bev. Ritoók Zsigmond; <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/index.html>), Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- KLAUDY Kinga
- 1999 Az explicitációs hipotézisről, *Fordítástudomány*, 1/2, 5–22.
- KOCZIÁNY László
- 1970 Kovásznai Sándor (1730–1792), in: Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján* (s.a.r., bev., jegyz. Kocziány László), Kriterion, Bukarest, 5–40.
- KOLUMBÁN Vilmos József
- 2005 *Backamadarasi Kis Gergely*, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Protestáns Egyháztörténeti Tanszék, Kolozsvár.
- KOVÁSZNAI Sándor
- 1782 *Két komédia, melyek közül az egyik Plautusból, a másik Terentiusból fordítottat Magyarra Kovásznai Sándor által*, Kaprontzai Ádám, Kolozsvár.
- LAPE, Susan
- 2010 Menander's Comedy, in: *A Companion to Hellenistic Literature* (eds. Clauss, James Joseph, Cuypers, Martine), Wiley–Blackwell, s. l., 282–296.
- MARÓTI Egon
- 1961 Terentius Magyarországon, in: Terentius Afer, P.: *Phormio – Az élősdí* (ford., jegyz., tan. Maróti Egon, bev. Trencsényi-Waldapfel Imre), Akadémiai Kiadó, Budapest, 175–231.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna
- 2019 *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- RMDE
- 1989 *Protestáns iskoladramák (Régi magyar drámai emlékek: XVIII. század)*, I. (s.a.r. Varga Imre), Akadémia Kiadó, Budapest.
- TÓTH Béla
- 1994 *Maróthi György*, Debrecen.
- VON ALBRECHT, Michael
- 2003 *A római irodalom története*, I, Balassi Kiadó, Budapest.
- VULKÁN Vera Tünde
- 2018 *Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Veterum Romanorum Scripta – Despre traduceriile lui Sándor Kovásznai din comedii latine preclasice

(Rezumat)

În anul 1781, Sándor Kovásznai, profesorul renumit al Colegiului Reformat din Târgu Mureș transpune *Mostellaria* lui Plaut și *Andria* lui Terențiu în limba maghiară; cele două texte traduse vor apărea în anul următor, 1782, în Cluj. Filologul László Kocziány, un cunoscător de mare clasă al operei lui Kovásznai, presupunea că profesorul crease traduceriile acestea doar din cauza presiunii sub care s-a pus în urma scandalului care a izbucnit după ce s-au jucat pe scenă două piese satirice ale preceptorului colegiului, György Nagy. Acest studiu formulează o ipoteză alternativă, susținând că cele două traduceri ar trebui, probabil, să fie abordate mai degrabă drept componente organice ale corpusului lucrărilor pe care profesorul le-a realizat în scop educațional.

Veterum Romanorum Scripta – On Sándor Kovásznai's Translations from Preclassical Latin Comedies

(Abstract)

In 1781, Sándor Kovásznai, a notable professor of the Marosvásárhely (Târgu Mureș) Reformed College rendered the Plautine *Mostellaria*, as well as Terentius's *Andria* into Hungarian; his prose translations would appear in the subsequent year, 1782. László Kocziány, perhaps the most prominent 20th century expert on Kovásznai, assumed that these texts (which he deemed to be of little significance within the professor's *oeuvre*) would not have been produced if it had not been for the scandals that followed the 1780 and 1781 staging of two satirical plays authored by György Nagy, a preceptor of the College. The present study endeavours to formulate a counter-hypothesis, arguing that Kovásznai's 1781 comedic translations are best approached as organic constituents of the professor's extensive corpus of works created for various educational purposes.